

BİR DEVRİN AYNASI ABAY KUNANBAY VE KARA SÖZLER

Ayan, Ekrem (2017), Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No:48, 190 s., ISBN: 978-9944-237-61-1.

Cemile KINACI*

Gazi Türkiyat, Bahar 2018/22: 265-270

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak lehçesi yazı dili haline gelmiştir. O günden başlayarak Kazak lehçesiyle meydana getirilen edebiyat da yazılı Kazak edebiyatı olarak nitelendirilir. Modern Kazak edebiyatının ilk ve en önemli temsilcisi ise Abay Kunanbay'dır.

Abay, sadece edebiyatla ilgili düşünceleriyle değil, aynı zamanda sosyal hayata dair yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak aydınlarının örnek aldığı bir şahsiyet olmuştur. Ondan geriye kalan eserler Kazak edebiyatının klasiği hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde pek çok Kazak aydınının katledilmesi, onların eserlerinin bulundurulması ve okunmasının yasaklanmasına karşın, Abay'ın eserleri günümüze kadar Kazak edebiyatının aralıksız severek okunan önemli eserlerinden olmuştur. Ayrıca bu sebeple Abay, Kazak edebiyatında en çok incelenen edebiyatçılardan biridir.

Modern Kazak edebiyatının kurucusu Abay Kunanbay'ın geride bıraktığı edebî miras şiir, nesir, Rus şair ve yazarlarından yaptığı çeviriler olmak üzere üç grupta toplanabilir. Sözlü halk edebiyatından yazılı edebiyata geçişte onun şiirleri büyük bir öneme sahiptir. Abay, 14 yaşından itibaren hiciv şiirleri yazmaya başlamıştır. Bu şiirleri gençler arasında çok yayılmasına rağmen, o bu şiirlere fazla önem vermemiştir. Abay, medrese eğitimi aldığı sırada Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. Gençlik yıllarında Arap, Fars ve Türk şairlerinden etkilenerek onlara benzer şiirler de yazmıştır. Abay, sağlığında şiirlerini bir kitap halinde yayımlamamışsa da yazıya döktüğü için, ölümünden kısa bir süre sonra kitap halinde basılmıştır. Abay'ın şiirleri de kendi içinde ikiye ayrılır. Birinci grupta ölen adı verilen şiirler, ikinci grupta ise manzum hikâye türünde yazdığı şiirler yer alır. Abay'ın şiirlerinin dili sade ve etkilidir. Kazakçayı bütün zenginliği ile bu şiirlerde kullanmaya gayret göstermiştir. O, yabancı sözcüklerden özellikle kaçınmıştır. Şiirlerinde Kazak halkını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini dile getirmiştir. Kazak halkında gördüğü kusurları ve yanlışlıkları tenkit etmiştir. Abay kendi döneminde gözlemlediği önemli meselelerden

* Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. kcemile@gazi.edu.tr

biri olan kadının hor görülmesi, başlık parası gibi konulara da şiirlerinde sıklıkla değinmiştir. Kadınların toplum içindeki konumlarının düzeltilmesi gerekliliğini dile getirmiş, Kazak halkının en büyük sorunları olan tembellik ve eğitimsizliği eleştirmiştir. Yaptığı bu eleştiriler Kazak halkının modernleşmesinde önemli rol oynamıştır. Abay'ın düşünceleri ve Kazak halkına dair özeleştirileri kendinden sonra gelen Kazak aydınlarına yol göstermiş ve onlara derinden tesir etmiştir.

Abay'ın bütün eserleri iki cilt olarak basılmıştır. Birinci ciltte manzum eserleri ve çevirileri, ikinci ciltte ise *Kara Sözcükler* adıyla bilinen nesir yazıları yer almıştır. Abay'ın 200 civarındaki şiirlerinde ve Rus şairlerden yaptığı manzum çevirilerde, tabiat, birlik beraberlik, dürüstlük, bilimin aydınlığı, sevgi, aşk, yardımseverlik, ölüm, yaşam, örf âdetler, tarih ve efsane gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. Abay, şiirlerinde Kazak halkını geri kalmışlıktan ve cahillikten kurtulmaya, ilim sahibi olmaya, tembelliği bırakıp çalışmaya, güzel huy ve ahlâk sahibi olmaya çağırmaktadır. O, şiirlerinde Kazak halkında gördüğü bu eksiklikleri tenkit ederek onlara öğütler vermektedir. Abay'ın şiirleri ilk defa toplu olarak 1907'de basılmıştır. Ekrem Ayan'ın verdiği bilgiye göre, "Mürseyit Koljazbası" adıyla bilinen bu eseri "Kekitay Jıynağı" 1909, "Taşkent Jıynağı" 1922 takip etmiştir. Bu ilk baskıların ardından 1933, 1940, 1945, 1957, 1961 ve 1995 yıllarında "Tolık Jıynak" adıyla şiirler birçok defa basılmıştır.

Ayan, Abay'ın eserlerinin araştırılma tarihçesi hakkında da bilgiler vermektedir. Abay'ın edebî mirasının araştırılma seyri iki şekilde olmuştur. Biri, Abay'ın eserlerini bir araya getirip yayınlanmak suretiyledir. Eserlerin tıpkıbasımı ve diğer dillere çevirileri yapılmıştır. İkincisi ise *Abaytanuv* adlı bir bilim dalının ortaya çıkmasıyla olmuştur. *Abaytanuv*, yani Abay'ı tanımak, anlamak, bilmek başlı başına bir bilim dalı haline gelmiştir. Bu bilim dalının temellerini atan kişi tanınmış Kazak yazar, edebiyat âlimi Muhtar Avezov'dur. Avezov, Abay'ın eserlerini ilk kez toplu olarak yayınlamıştır. Avezov bununla da yetinmeyip Abay'ın hayatı ve sanatını, ilmî görüşlerini derin incelemelerle araştırıp Abay hakkında oldukça kapsamlı bir monografi hazırlamıştır. O günden bu güne Abay'ın geride bıraktığı edebî miras incelenmeye devam etmektedir. O, devrinin güçlü bir şair ve yazarı olmasının yanı sıra Kazakların önemli bir fikir adamıdır da. Bu sebeple Abay, dünya görüşü, toplumsal olaylara bakışı ve düşünceleri nedeniyle sadece dilciler ve edebiyatçılar tarafından değil, felsefeciler, tarihçiler, hukukçular hatta ekonomistler tarafından da araştırılmaktadır.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında "Kadimci" ve "Cedidçi" diye ikiye ayrılan medreselerde eğitim alan, öte yandan yeni okullarda Rusça ve modern bilimler okuyan yazar ve şairlerin hemen hepsinin ortak hedefi halkı bilinçlendirmek ve onları içinde buldukları cehaletten kurtarmak olmuştur. Abay da bütün ömrü boyunca bu hedef doğrultusunda emek harcamıştır.

Abay, okuduğu kitaplar aracılığıyla, doğduğu topraklardan hiç dışarı çıkmamasına rağmen, dünyadaki siyasî ve sosyal gelişmelerden haberdar olmuştur.

Ona yepyeni bir dünyanın kapılarını aralayan kitaplardan edindiği bilgiler sayesinde, Çarlık Rusya yönetiminde halkın çektiği sıkıntıları ve geri kalmışlığı çok iyi kavramıştır. Özellikle dönemin yerel yönetimleri tarafından halkın çok büyük haksızlıklara uğradığını fark etmiştir. Bu nedenle Abay, halkın çektiği sıkıntıları bir nebze olsun azaltabilmek amacıyla yerel seçimlere de katılmıştır. Konırkökşe ilçesindeki seçimleri kazanarak İlçe Başkanı (Bolis) seçilmiştir. 1876-1878 yılları arasında başarılı bir yönetim sergilemiştir. Hırsızlık ve gasp suçlarını şiddetle cezalandırmıştır. 1885'te Semey Vilayeti Kazakları için ceza kanunları hazırlama komisyonuna başkan seçilmiştir. Abay'ın başkanlığındaki komisyon, Kazak örf ve âdetlerine dayalı kanunları çok kısa bir sürede hazırlamıştır. Bu durum Ekrem Ayan'a göre, Abay'ın sadece bir düşünür ve yazar değil, aynı zamanda iyi bir devlet adamı olduğunu da göstermektedir.

Abay, ilk realist Kazak şairidir. Modern Kazak şiirinin kurucusu olarak kabul edilir. Yaşadığı dönemde çevresindeki edebiyatçılara tesir etmiş ve kendisinden sonra gelen milliyetçi genç şairlerin yetişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Edebiyatı halkı eğitmenin bir aracı olarak görmüş, insan ve tabiat sevgisini, bilimi, ilerlemeyi ve medeniyeti öven, Kazak halkının örf ve âdetlerini işleyen şiirleri ile Kazak halkının konargöçer bozkır hayatından yerleşik şehir hayatına geçişinde bir köprü vazifesi görmüştür. Adalet ve insanlık, sanat ve ilim yolunca mücadele vermiş, kadının toplum içindeki yeri ve özgürlüğü, şiir ve genel olarak sanatın değeri üzerinde önemle durmuştur. Abay, şiirlerinde eski ile yeniyi sentezleyerek Kazak geleneksel hayatının kendine özgü unsurlarıyla şiirini süslemeyi başarmıştır. Onun bu başarısı onu millî olmanın ötesinde evrensel de taşımıştır. Onun en değerli vasfı, Kazak halkına yol gösterici olmasıdır. Abay, halkı çalışmaya, aydınları araştırma yapmaya, insanlık ideallerini gerçekleştirilmeye ve bu yolda emek vermeye çağırır. O, yazılarını halkını tanımaya ve tanıtmaya adamıştır. Halkın kusurlarını göstererek bu kusurlardan kurtulmanın yollarını işaret etmiştir. Okuduğu kitaplar aracılığıyla diğer halkların medeniyette ne kadar ileri olduğunu görüp yaşadığı dönemde kendi halkının geri kalmışlığına, karanlık içinde oluşuna ve cehaletine derinden üzülmüştür. Bu sebeple ömrü boyunca halkını gelecek için hazırlanmaya, eğitime ve bilgi sahibi olmaya çağırmıştır.

Abay'ın eserleri sadece Kazak edebiyatının değil, Kazak kültürünün, maneviyatının ve en önemlisi Kazak dilinin temel taşlarından biri sayılmaktadır. Abay'ın Kazak yazılı edebiyatının ve dilinin gelişmesinde büyük bir rolü vardır. O, hem edebiyat hem de sosyal hayatla ilgili yenilikçi düşünceleriyle kendinden sonraki Kazak nesillerinin örnek aldığı bir şahsiyet olmuştur. Üslûp ve konu bakımından pek çok yenilik getiren Abay'ın eserleri Kazak edebiyatının klasikleri arasında yerini almıştır. Sovyetler Birliği döneminde yasaklamalar nedeniyle pek çok yazar ve şairin eserlerinden mahrum kalan Kazak halkı, onun eserlerini okuyarak özüne bağlı kalmayı başarmıştır.

Abay sadece Kazak kültürel hayatının bir değeri değildir, o aynı zamanda dünya kültürüne mal olmuş bir şahsiyettir. 1995 yılı UNESCO tarafından bütün dünyada “Abay Yılı” olarak ilan edilmiştir. Türkiye’de ve dünyanın pek çok ülkesinde bu kapsamda kutlamalar ve Abay’ı anma toplantıları yapılmıştır. Türkiye’deki Abay Yılı kutlamaları çerçevesinde İstanbul’da Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Zeytinburnu ilçesinde bir caddeye onun adı verilmiştir. Yine aynı ilçede bir ilköğretim okuluna da Ulu Kazak akını Abay’ın adı verilerek onun aziz hatrasına sahip çıkmıştır.

2015 yılında Abay’ın doğumunun 170. yılı kapsamında Kazakistan ve Türkiye’de anma etkinlikleri ve bilimsel toplantılar düzenlenmiştir. Ekrem Ayan’ın kaleme aldığı *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler* kitabı da Abay’ın 170. yılına armağan edilmiştir.

Kara Sözler’de Abay Kunanbay, o dönemin bir aydını olarak Kazak toplumunda gördüğü sorunlara, olumsuzluklara dikkat çekmiştir. Kazak toplumunu oldukça sert bir üslûpla eleştirmiştir. O, kendi içinden çıktığı Kazak toplumuna eleştirel bir gözle bakmayı bilen, realist bir aydındır. Onun yaptığı eleştirilere bakıldığında, tenkit edilen olumsuzlukların o gün yalnızca Kazak halkına özgü olmadığı, o dönemde bütün Müslüman Türk topluluklarında rastlanan olgular olduğu dikkat çekmektedir. Abay’ın geri kalmışlığa, cahilliğe tahammülü yoktur ve yaşadığı dönemde karanlık içinde olan Müslüman Türk topluluklarının hâline derinden üzüdür, kaygılanır. Bu sebeple de eserlerinde en çok üzerinde durduğu, dikkat çektiği konu, halkının cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtulması gerekliliği olmuştur. Bu doğrultuda eserlerinde daima halkına yol göstermiş, cahillik ve geri kalmışlıktan kurtulmak için çareler aramıştır.

Abay, *Kara Sözler*’de nasihatler, kıssalar ve özdeyişlerle felsefi düşüncelerini dile getirmiştir. Onun dile getirdiği bu düşünceler kendinden sonra gelen Kazak aydınlarını derinden etkilemiş ve onlara rehber olmuştur.

Abay’ın şiirleri ve nesirleri hakkında Türkiye’de yayımlanan ilk kitap Zeyneş İsmail ve Ali Abbas Çınar tarafından hazırlanan “Abay’ın Eserlerinden Seçmeler (1995) adlı eserdir. Bu eserde Abay’ın şiirleri ve nesir yazıları olan Kara Sözlerden seçmelere yer verilmiştir. Seçilen örnekler kiril ve latin harfleri ile verilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu eserden sonra yapılan ikinci bir çalışma Zafer Kibar tarafından hazırlanan “Abay Kunanbayev-Nasihatler” adlı eserdir. Bu eserde Abay’ın Kara Sözleri kiril alfabesiyle verilip Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Doç. Dr. Ekrem Ayan’ın yaptığı çalışma ise Türkiye’de Abay Kunanbay hakkında yapılan üçüncü eserdir. Bu eserde Abay’ın Kara Sözleri tematik olarak ele alınmıştır. Bu temalar; din ve ahlak, eğitim, dostluk ve sevgi, bilim, hayatın anlamı ve Kazak halkı gibi başlıklardan meydana gelmektedir. *Kara Sözler* Abay’ın felsefi yönü yoğun bir eser olduğundan Ayan, eseri Türkiye Türkçesine aktarırken eserin daha iyi anlaşılabilmesi açısından serbest bir aktarmayı tercih etmiştir.

Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay Ve Kara Sözler adlı kitap Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız'ın yazdığı takriz ve Türkiyeli Kazak Türkü tanınmış tarihçi Prof. Dr. Abdulvahap Kara'nın takdim yazısı ile başlamaktadır. Ekrem Ayan'ın *Kara Sözler* kitabı içinde öncelikle Abay Kunanbay'ın hayatı, ailesi ve eserlerine yer verilmiştir. Abay'ın yaratıcılığını anlamak için onun yaşadığı devir de ortaya konulmuştur. Ayrıca Abay'ın Kazak kültüründeki yeri de bir başlık olarak ele alınmıştır. Abay'ın sadece edebiyat tarihi açısından değil, bütün bir Kazak kültürü açısından büyük bir değer olduğu bu başlıkta Abay'ın hayatı ve eserleri üzerinden dile getirilmiştir.

Ekrem Ayan kitap içinde, Abay'ın doğumunun 150. yıldönümü töreninde 9 Ağustos 1995 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Abay hakkında yaptığı konuşma metnine de yer vermiştir. Bu metinde Nursultan Nazarbayev, halkına acıyan önderlerin onu çukura düşürecek olan değil, zirveye çıkaracak yolu gösteren kişi olduğunu belirterek Abay'ı böyle bir şahsiyet olarak nitelendirmiştir. Nazarbayev, eğer Abay olmasaydı yazılı edebiyat okulu olarak nitelendirilebilecek "Abay Okulu"nun olmayacağını dile getirmiştir. Nazarbayev'e göre Abay'dan sonra onun açtığı Abay okulunun takipçileri ise başta Mağcan Cumabay, Şakerim Kudayberdi, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursun, Muhammetcan Seralin, Sultanmahmud Toraygır, Mirjakıp Duvlat, Jüsipbek Aymavıt ve daha pek çok Kazak yenilikçi aydın olmuştur. Nazarbayev'e göre, bütün bu milliyetçi Kazak aydınları Abay'ın sistemleştirdiği bu okulun somut görünüşleridir. Nursultan Nazarbayev, kitapta yer verilen konuşma metninde Abay'ın Doğu ile Batı kültürünü çok iyi sentezleyip evrensele ulaştığına dikkat çekmiştir. Abay, Arapça ve Farsça bilmekteydi, Çağatay edebî dilinin inceliklerine vâkıfı, ayrıca Rusça da öğrenerek bu dil aracılığıyla Batı'yı tanıma fırsatı bulmuştu. Nazarbayev, Abay'ın bildiği diller vasıtasıyla sadece millî bir şahsiyet olmasının ötesinde her iki dünyaya vâkıf bir Kazak aydını olduğunu da dile getirmiştir.

Abay'ın nesirlerini içeren *Kara Sözler*, 45 metinden oluşmaktadır. Bu metinler halkı bilinçlendirmek, halkın manevî değerlerini korumak ve bu değerlere sahip çıkmak için yazılmış nasihatlerdir. Kazak halkının yaşayış tarzı, toplumsal farkındalık, eğitim ve din konuları üzerinde özellikle durulmuştur. Kazak toplumu içindeki yanlış uygulamalar eleştirilmiş, onların yerine sahip olunması gereken huy ve davranışlar önerilmiştir. Bu önerilerde Abay, her bir durumun akıl süzgecinden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. *Kara Sözler*'de Abay, kâmil insan olma yolunun hem dinî hem de insanî bilgilerle açılabileceğini örneklerle açıklamıştır. Zenginliğin de, bilginin de, toplumda saygı görmenin de kaynağının ilim, çalışma ve gayret ile olacağını öğütlemiştir. Öte yandan tembelliğin, insandaki en tehlikeli hastalık olduğunu dile getirmiştir.

Doç. Dr. Ekrem Ayan'ın ifadesine göre *Kara Sözler*, bir bakıma tarih boyunca hükümdarlara ve devlet adamlarına nasihatler içeren siyasetnamelerin kendi dönemindeki devamı niteliğindedir.

Ekrem Ayan *Kara Sözler*'i tema olarak altı başlıkta değerlendirmiştir. Bu başlıklar: 1) Hayatın Anlamı, 2) Kazak halkı, 3) Din ve Ahlak, 4) Eğitim, 5) Dostluk ve Sevgi, 6) Bilim. Ayan'ın belirlediği bu temalar, Abay'ın ömrü boyunca üzerinde en çok durduğu, kafa yorduğu ve kendisine dert ettiği meselelerdir.

Eserde tematik incelemenin ardından 45 Kara Söz'ün çevirisi verilmiş. Kitabın sonuna ise Kazak Türkçesi metinler eklenmiş. Kazak Türkçesi metinlerin eserde yer alması, özellikle Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanında çalışan araştırmacılar için oldukça faydalı.

Ekrem Ayan'ın *Kara Sözler* çevirisi Abay'ın hayat felsefesini anlamak isteyen her okuyucu ve özellikle üniversitelerin Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğrencilerinin okuyacakları, istifade edecekleri bir kaynak kitap niteliği taşıyor. Kazak kültür ve edebiyatının temel taşlarından Abay'ın Türkiye'de anlaşılmasına katkı sağlayacak bu çalışmayı ortaya koyan Doç. Dr. Ekrem Ayan'ı kutluyorum ve Türkiye'deki Kazak araştırmalarına yaptığı bu katkıdan dolayı bir Kazak araştırmacısı olarak teşekkürlerimi sunuyorum. Değerli Ekrem Ayan'ın başarılı çalışmalarının bundan sonra da verimli bir şekilde devam etmesini yüreğime diliyorum.